

УКРАЇНА ПЕРЕДВИБОРЧА: РЕАЛІЇ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ТА ЇХ МОЖЛИВИЙ ВПЛИВ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ВИБІР

У статті аналізується ситуація у країні, що склалася в перед-виборчий рік. На основі даних соціологічних досліджень показано, що визначальними тенденціями громадської думки є розчарування, негативна оцінка ситуації в країні, втрата довіри до всіх державних інституцій і всіх політиків. Подібний стан громадської думки може зумовити й відповідний хід виборчої кампанії, яка визначатиметься популізмом, негативізмом і відсутністю конструктивності. У цій ситуації визначальною є активна участь громадянського суспільства і вчених-суспільствознавців.

Ключові слова: політична криза, корупція, вибори, рейтинги довіри, виборчі рейтинги.

В статье анализируется ситуация в стране, сложившаяся в год перед выборами. На основе данных социологических исследований показано, что определяющими тенденциями общественного мнения являются разочарование, негативная оценка ситуации в стране, утрата доверия к государственным институциям и ко всем политикам. Такое состояние общественного мнения может обусловить и соответствующий ход избирательной кампании, которая будет отличаться популизмом, негативизмом и отсутствием конструктивности. В этой ситуации определяющим становится активное участие гражданского общества и ученых-обществоведов.

Ключевые слова: политический кризис, коррупция, выборы, рейтинги доверия, избирательные рейтинги.

The paper provides an overview of the current situation in Ukraine — to be more precise, how it is reflected in public opinion. According to the latest figures, disappointment, a loss of trust in all public institutions and politicians, as well as negative evaluations of the overall situation in the country, were prevalent among Ukrainians. Given that the survey was conducted in 2018 — just the year before the presidential election — such moods may affect the course of the election campaign,

which looks set to be marked by populism, negativism and a lack of constructive character. Therefore, civil society and social scientists should make a considerable effort to counter these disquieting tendencies.
Keywords: *political crisis, corruption, elections, political credibility ratings, favourability ratings.*

У передвиборчий рік Україна ввійшла в досить складному й суперечливому стані, який можна визначити як політичну кризу, яка полягає у відсутності довіри населення до всіх державних інституцій та політиків – як владних, так і опозиційних. Загалом можна відзначити досить парадоксальну закономірність: зазвичай рівень суспільних перетворень значно краще оцінюється нашими закордонними партнерами, ніж вітчизняними експертами. Так, Голова представництва Євросоюзу в Україні Хюг Мінгареллі під час конференції «Підсумки імплементації угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом за 2017 рік та подальші плани» підкреслив, що в Україні у важких умовах була впроваджена низка реформ і ті, хто їх не бачить, – «люди з обмеженим поглядом». Про «широкомасштабний процес реформ» і про «значний прогрес» змін в Україні говорили нещодавно й лідери ЄС під час липневого 20-го саміту Україна-ЄС.

І справді, після Революції гідності, особливо в перші два роки Україна зробила справжній ривок, здійснивши у багатьох сферах більше перетворень, ніж за усі попередні роки незалежності. Причому у надзвичайно складних умовах війни та катастрофічного падіння економіки й життєвих стандартів населення. Серед основних досягнень – формування боєздатної армії, успішна зовнішня політика – політична і фінансова підтримка країн Заходу, підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та встановлення безвізового режиму з країнами ЄС, нарешті, надання автокефалії Українській православної церкви.

У внутрішній політиці теж можна відзначити істотні перетворення. У складних умовах війни вдалося стабілізувати національну валюту, зупинити падіння економіки і досягти економічного зростання. Було ухвалено антикорупційні закони і створені спеціальні антикорупційні органи, упровадження системи державних закупівель ProZorro перекрило коруп-

ційні схеми, що використовувалися роками. Нарешті, електронне декларування доходів та майна державних службовців і відкритий доступ до цих даних поставили на порядок денний чимало питань щодо джерел цих статків. До успішних реформ слід віднести реформу децентралізації, яка різко розширила можливості місцевих громад. Стартували такі вкрай важливі для суспільства реформи, як медична, освітня, пенсійна.

Водночас оцінки, які дає населення і політичній, і економічній ситуації в суспільстві, є вкрай негативними. Згідно з опитуванням, проведеним у травні 2018 року, 54% населення не бачать жодної успішної реформи в Україні¹. Три чверті громадян вважають, що Україна рухається в неправильному напрямі, і лише 13% певні в правильності курсу². І це при тому, що зовнішньополітичний курс України, спрямований на європейську інтеграцію та приєднання до НАТО, підтримує більшість населення.

Проте основними критеріями для оцінок громадянами і ситуації в країні, і політичного курсу загалом є найбільш важливі для них проблеми. Свого часу в одному з опитувань у громадян спитали, що для них було б свідченням, що країна йде у правильному напрямі? І відповіді чітко виявили ті пріоритети, які набрали більше половини голосів населення: закінчення бойових дій, встановлення миру на Донбасі, загальне зростання економіки, загальне зростання рівня життя людей, притягнення до кримінальної відповідальності корупціонерів. По суті, ці ж «три кити», на яких ґрунтуються оцінки громадської думки, постійно засвідчують соціологічні опитування щодо найбільш важливих для громадян проблем.

¹ Дослідження провели Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 19 по 25 травня 2018 р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованої території Донецької та Луганської областей. Загалом було опитано 2019 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Див.: <https://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naseleniya-traven-2018>

² Загальнонаціональне опитування було проведене соціологічною групою «Рейтинг» 22 червня-5 липня 2018 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованої території Донецької та Луганської областей. Загалом було опитано 3200 респондентів віком від 18 років. Помилка репрезентативності не перевищує 1,7%. Див.: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_iyul_2018.html

У вже згадуваному опитуванні соціологічної групи «Рейтинг» було запитання «Які проблеми є зараз найбільш важливими для країни»? Три пріоритети фактично були ті ж: військовий конфлікт на Сході України (62%), хабарництво, корупція у владі (39%), низький рівень зарплат або пенсій (34%). І поки вирішення цих пріоритетних для населення проблем не дістане задовільного рішення, очевидно, що успіхи на інших напрямках втрачатимуть у вазі.

Стосовно війни на Донбасі більшість громадян основну провину покладає все ж не на українську владу, а на Росію. Проте у суспільстві немає консолідованої позиції щодо шляхів досягнення миру і, отже, будь-які кроки влади наражаються на критику громадян: якщо влада обирає більш жорсткий варіант, з використанням військової сили і згортанням гуманітарно-економічних відносин з окупованими територіями, її критикують прихильники компромісних підходів і, навпаки, рішення про ті чи інші компроміси обов'язково зустрічатиме різку критику прибічників силової розмови з окупованими територіями.

А от щодо корупції можна з певністю стверджувати, що саме незадовільна боротьба з корупцією, у першу чергу, впливає на незадоволеність громадян ситуацією в країні, песимістичні настрої та вкрай негативні оцінки діяльності державних органів влади та керманців держави.

В опитуванні, проведеному у серпні 2018 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром Разумкова³, було поставлене запитання: «Які проблеми найбільше заважають розвитку України?» Абсолютним «лідером» серед усіх проблем виявилася корупція, на яку вказали 79% опитаних. Навіть війна на Донбасі поступилася за значущістю корупції, набравши 55%, а третьою значущою була названа проблема засилля олігархів в економіці (32%). Так само серед першочергових реформ антикорупційна була визнана громадянами найбільш важливою (58%), випередив-

³Загальнонаціональне опитування населення України було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 16 по 22 серпня 2018 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2019 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

ши навіть такі важливі для людей реформи, як реформа охорони здоров'я (46%), пенсійну реформу та реформу соціального забезпечення (4%).

В оцінці ефективності боротьби влади з корупцією у суспільстві переважає майже однастайність: успішність у боротьбі з корупцією вбачають 9% населення, причому лише 1% оцінює цю боротьбу як повністю успішну. Натомість 83% населення не вважають боротьбу з корупцією в Україні успішною, з них 50% розглядають її як провальну⁴.

Значна частина населення (48%) не бачить жодної інстанції, яка б активно боролася з корупцією в Україні. Решта населення активних борців з корупцією вбачає насамперед у засобах масової інформації, журналістах (26%), антикорупційних громадських організаціях (18%). Далі йдуть Національне антикорупційне бюро України (11%), населення (10,5%), окремі політики, громадські діячі (10%), країни Заходу (6%). Дуже незначний відсоток населення серед активних борців із корупцією вказували ті державні інституції, які мають боротися з корупцією: СБУ (5%), Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (5%), Національну агенцію запобігання корупції (4%), Генеральну прокуратуру (4%), Президента (4%), поліцію (3%), уряд, міністерства (2%), Верховну Раду (2%), владу на місцях (1,5%), суди (1%)⁵.

Про неефективність боротьби з корупцією свідчать і дослідження, що проводяться серед цільової групи підприємців. Згідно з даними опитування, який у 2018 році провела компанія PricewaterhouseCoopers (PwC), з випадками корупції і хабарництва цього року стикнулися 73% українських компаній (у 2016-му – 56%)⁶.

У щорічному опитуванні іноземних інвесторів European Business Association, Dragon Capital та Центру економічних стратегій вже третій рік поспіль корупція та недовіра до судової системи очолюють рейтинг найголовніших перешкод для іноземних інвесторів. Причому війна з Росією на Сході серед пересторог інвесторів перебуває на п'ятому місці⁷. Певним під-

⁴ <https://dif.org.ua/article/yak-v-ukraini-boryutsya-z-koruptsiei-dumka-gromadyan>

⁵ Там же

⁶ <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/economic-crime-survey.html>

⁷ <https://eba.com.ua/koruptsiya-ta-nedovira-do-sudovoyi-systemy-ocholyuyut-rejtyng-pereshkod-dlya-investoriv-tretij-rik-pospil/>

сумком вимірювання корупції є щорічні заміри авторитетної міжнародної організації «Transparency International». За час від 2013 року показники України справді дещо поліпшилися – 25 балів у 2013 році, 26 – у 2014, 27 у 2015, 29 у 2016, 30 у 2017 роках. Проте такий повільний «прогрес» аж ніяк не співставний з реальним масштабом проблеми корупції. Зараз Україна посідає 130 місце за рівнем корупції – поруч із Замбією, Іраном, М'янмою, Сьєрра Леоне. І далеко попереду такі країни, як Румунія та Албанія, які свого часу теж відрізнялися високим рівнем корупції.

І, звичайно, песимізму громадській думці додає фактично провалена судова реформа. В опитуванні, проведеному Київським міжнародним інститутом соціології у вересні 2018 року серед респондентів, які принаймні чули про судову реформу, лише 0,9% вважають її повністю успішною, 10% – у цілому успішною, хоча є деякі негативні аспекти. Водночас 24% вважають її у цілому неуспішною, хоча є деякі позитивні аспекти, а 44% дотримуються думки, що реформа була зовсім не успішною. Ще 21% респондентів не визначилися або відмовилися відповідати на запитання. Судам України швидше або повністю довіряють 12% жителів України, не довіряють – 78%. А на запитання «Як змінилося Ваше ставлення до судів України протягом останніх 3–4 років?» 31% респондентів відповіли, що їхнє ставлення погіршилося і лише 3% – що покращилося. Ще 58% стверджують, що їхнє ставлення не змінилося, а 8% не визначилися зі своєю думкою або відмовилися відповідати⁸. Корупційна система, з якою громадяни стикаються або безпосередньо, або дізнаються із розповідей друзів і знайомих чи із фактично щоденних повідомлень ЗМІ сприймаються особливо гостро в ситуації істотного зниження рівня життя більшості населення.

У 2016–2018 роках економіка стабілізувалася і стала поволі зростати, відповідно, дещо підвищувалися пенсії і заробітні плати. Проте зростання на 3% в рік аж ніяк не компенсувало економічну катастрофу 2013–2015 рр. – падіння ВВП майже вдвічі, трикратне знецінення національної валюти і, відповідно, різке зниження рівня життя українців.

⁸ <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=792&page=1>

У 2008 році середня заробітна плата в Україні досягла 342 доларів, після економічної кризи, у 2009 році вона знизилася до 245 доларів, а потім поступово зростала і у 2013 році досягла 410 доларів, далі, після трагічних подій 2014–2015 років різко впала, сягнувши у 2016 році мінімуму у 192 долари, а далі поступово зростала, і в листопаді 2018 року вона становила 320 доларів. Проте, як бачимо, довоєнний рівень 2013 року не досягнутий. До того ж, за ці роки сталося істотне підвищення комунальних тарифів, вартості проїзду і загалом зростання цін. Щорічне зростання економіки на 3% не додає оптимізму. За даними соціологічної групи «Рейтинг», у 2018 році лише 17% українців висловили впевненість, що їх економічне становище поліпшиться (щоправда, у 2015 році таких оптимістів було ще менше – 8%).

Отже, підведемо підсумки. Усі розглянуті чинники – продовження війни на Донбасі, низький рівень життя у переважної частини населення, відсутність видимих для суспільства результатів боротьби з корупцією – загалом відчуття нереалізованості післямайданних сподівань, які зумовили серйозну політичну кризу в суспільстві.

Ще ніколи в передвиборчий рік не було такого негативу в ставленні до всіх гілок влади, політики і політиків. У Моніторингу Інституту соціології НАН України ще з 1994 року ставиться два запитання: «Чи є серед існуючих в Україні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу?» і «Чи є в Україні політичні лідери, які можуть ефективно керувати країною?» Як свідчать дані, наведені у таблицях 1–2, майже половина населення зійшлася на відповіді «таких немає», а бачать таких лідерів і такі політичні партії та рухи лише 20% – результат, зіставний з 2012 роком, періодом дворічного президентства Януковича.

В Україні зараз взагалі немає жодного політика з позитивним балансом довіри-недовіри, тобто, довіра до якого переважала б недовіра (див. *табл. 3*). Причому звернемо увагу, що навіть до ймовірних «нових лідерів», якими вважаються Святослав Вакарчук та Володимир Зеленський, за півроку істотно зросла недовіра, хоча вони взагалі не виявляли за цей час жодної політичної активності.

Отже, який вплив матиме політична криза на прийдешні вибори – президентські та парламентські?

Таблиця 1

**Чи є сьогодні в Україні політичні лідери,
які можуть ефективно керувати країною? (%)**

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2017	2018
Так	18.5	11.3	15.5	20.6	30.5	28.4	42.7	33.0	35.2	19.9	26.6	18.7	24.0	20.1
Ні	24.7	30.3	30.7	29.8	33.0	35.3	25.3	38.3	30.3	49.1	43.3	59.2	54.4	49.3
Важко сказати	55.7	58.4	53.5	49.4	36.1	36.0	32.0	28.5	34.4	30.8	30.1	22.0	21.4	30.6
Не відповіли	1.1	0.0	0.4	0.2	0.4	0.2	0.0	0.2	0.1	0.2	0.0	0.1	0.2	0.0

Повне розчарування громадян у політиках, політичних партіях і політиці відображається й у електоральних рейтингах. Ще ніколи раніше лідери виборчих опитувань не мали настільки низькі відсотки – 10–12%, якщо рахувати до населення загалом. І ніколи ще результат майбутніх виборів не був настільки непередбачуваним – саме через те, що майже всі ймовірні фіналісти мають низькі відсотки, і різниця рейтингів між кількома ймовірними кандидатами на вихід у другий тур становить зазвичай 0,5–2%. Отже, навіть один-два відсотки можуть стати вирішальними.

За цих умов можна очікувати, що виборча кампанія буде вкрай жорсткою, коли йдеться не так про змагання програм і пропозицій, як про боротьбу проти інших кандидатів на особистісному рівні.

Можна передбачити такі особливості наступної президентської кампанії.

Насамперед – вирішальну роль не змістовних змагань (програм, пропозицій), а технологій. Незначна різниця у електоральних відсотках зумовить появу значної кількості технічних кандидатів, які не мають жодних шансів бути обраними, проте можуть відняти у лідерів дуже значущі в цих умовах 0.5–1%. До того ж, незабаром після президентських виборів будуть вибори парламентські, і багатьом політикам хочеться нагадати про себе.

Другою характерною рисою виборчої кампанії буде, звичайно, нестримний популізм. Збідніле і зневірене населення

Таблиця 2

Чи є серед існуючих на теперішній час в Україні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу? (%)

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2017	2018
Так	13.9	12.2	23.4	16.7	32.4	25.5	42.9	29.8	29.9	18.7	21.2	18.0	24.0	20.1
Ні	28.0	30.2	26.6	31.2	27.5	30.9	23.4	39.5	33.1	46.8	43.8	56.6	52.2	48.8
Важко сказати	56.9	57.6	49.5	51.8	39.8	43.3	33.7	30.5	36.9	34.1	34.9	25.1	23.7	31.1
Не відповіли	1.2	0.0	0.5	0.3	0.3	0.3	0.0	0.2	0.1	0.4	0.1	0.3	0.1	0.0

дуже очікує на появу лідера, який побицяє їм і добробут, і мир на Донбасі, і покарання корупціонерів. Аукціон обіцянок розпочався вже до початку офіційної виборчої кампанії.

Пануючі у суспільстві настрої розчарування і песимізму, украй негативних оцінок влади зумовляють і негативне спрямування виборчої кампанії, коли основною темою стануть не

Таблиця 3

Наскільки Ви довіряєте наступним політикам і громадським діячам? (%)

	Баланс довіри-недовіри Грудень-2017	Баланс довіри-недовіри Серпень-2018
Юрій Бойко	-58.5	- 60.2
Святослав Вакарчук	-4.6	-12.3
Анатолій Гриценко	-25.2	-23.0
Володимир Гройсман	-56.2	-59.0
Володимир Зеленський	-11.1	-24.8
Віталій Кличко	-51.5	-68.1
Юрій Луценко	-74.9	-77.8
Олег Ляшко	-67.0	-67.9
Віктор Медведчук	-70.3	-73.6
Андрій Парубій	-72.1	-76.6
Петро Порошенко	-62.1	-68.4
Вадим Рабінович	-48.3	-55.5
Міхал Саакашвілі	-57.7	-72.9
Андрій Садовий	-42.6	-51.4
Юлія Тимошенко	-52.7	-45.8
Олександр Турчинов	-75.4	-77.2

пропозиції щодо майбутніх перетворень, а нещадна критика влади та всього, що відбувається в країні (так зване «все-пропальство»). Це ще більше посилить негативізм і песимізм у настроях суспільства і стимулює активну частину громадян, особливо молодих, до еміграції.

Яким чином можна змінити ці негативні сценарії розвитку виборчої кампанії? Громадські організації і волонтери, на відміну від державних інституцій, користуються довірою громадян. Отже, вони повинні докласти всіх зусиль, щоб надати виборчій кампанії позитиву, стимулювати дискусії щодо майбутніх необхідних перетворень у країні, аналізувати пропозиції кандидатів і показувати громадянам, наскільки вони реалістичні. Вочевидь, у цих процесах боротьби за раціональні вибори і розумний вибір мають брати активну участь і вчені-суспільствознавці, оскільки до вчених населення традиційно відчуває довіру.